

ÂŞIK VE SEVGİLİYE DAİR BİRKAÇ SÖZ VE NÂBÎ'NİN KENDİNİ ANLATAN SEVGİLİSİ

Ülkü ÇETİNKAYA KARAKOYUN

Insana özgü en yüce duygulardan biri olan aşk, bütün edebiyatların temel konusudur. Daha çok bir şiir edebiyatı olan divan edebiyatında ise aşk, belki başka edebiyatlardakinden daha öncelikli bir konuma sahiptir. Divan şiirinde de insani olan her türlü duygu, düşünce ve konuya yer verilmiş olmakla birlikte, aşkın bütün bunlardan daha ayrıcalıklı konuma sahip olduğunu, bu edebiyatın icracılarının en önemli eserleri kabul edilen divanlardaki gazellerde görmek mümkündür. Öyle ki “Aşk temi aradan kaldırılacak olsa hemen hemen bütün divanlar boşalır; geriye kaside, terci’ ve terkiib-bendlerle tarih manzumelerinden ibaret küçük bir yekün kalır.” (Akün, 2013: 129)

Divan şiirinin olmazsa olmaz teması olan aşk; teorik ve estetik esaslarının, şekil ve muhtevasının dışına çıkılamaz biçimde bu edebiyatın geleneği tarafından belirlenmiş olması nedeniyle diğer edebiyatlardakinden kimi farklılıklar gösterir. Aşkın tarafları açısından bakıldığında divan şiirindeki aşkın en temel özelliği, tek taraflı (platonik) olmasıdır. Burada koşulsuz seven ve bu aşk uğruna yaşanacak her türlü cefaya, mihnete gönülden razı olan, kul köle olmaktan yüksünmeyen, hatta canını vermekte en ufak tereddütü olmayan hep âşıktır. Bu değişmez duruma yönelik olarak A. Hamdi Tanpınar “Eski şiirimizde aşk, sosyal rejimin ferdi hayata aksi olan bir kulluktur.” (Tanpınar, 1988: 6) demiştir. Bu aşkta âşığın sürekli olarak dert ve ızdırap çekmesi öteden beri bu aşkın kanunudur:

*Kan aqlamadur âdet-i dirine-i âşık
Hûn-âbe-i dildür mey-i dûşîne-i âşık
Nâilî (İpekten, 1970:341)*

Gam-ı câvid-i dildür yâr-i âşık
Yine gamdur olan gam-hâr-ı âşık
Satar cins-i neşâtın nakd-i derde
Budur bâzâr-ı gamda kâr-ı âşık
Fehîm-i Kadîm (Üzgör, 1991:524)

Sevgili ise âşığın söz konusu duyguları karşısında daima naz, istigna (ihtiyaçsızlık) ve tegafül (bilmezden ve görmezden gelme) davranışıyla temayüz etmiş bir tiptir. Onun bu yönünü Şeyhülislam Yahyâ ve Nâbî şu beyitlerinde özetlemişlerdir:

Ezelden nâz u istignâ virilmiş nâzenînâne
Niyâz-ı derdmendân âşık-ı şeydâya düşmüşdür
Şeyhülislam Yahyâ (Kavruk 2001: 148)

Ne mümkün iltifât ümmîdi ol bî-rahmdan Nâbî
Tegâfûl gâyetinde nâz u istignâ kemâlinde
Nâbî (Bilkan 1997: 1031)

Hatta âşık, sevgilinin naz etmesini istediğinde bile bir naza bin niyaz ister:

Şîve vü nâz it disem bin nâz ider ol nâzenîn
Bu ne istignâ olur bir nâza ister bin niyâz
Şeyhülislam Yahyâ (Kavruk 2001: 169)

“Moral yapısı, âşığına ıstırap çektirmekten hoşlanmak, ona yüzünü göstermekte nazlanmak olan sevgilinin onunla kendisi arasına daima bir mesafe koyması dolayısıyla ayrılık ve hasret, buna eşlik eden şikâyet bu aşkın özünü teşkil eder. Bu, seven ve sevilenin iradesi dışında bir tesirle değil sadece maşukun cilve ve nazının eseri olan bir ayrılıktır. Karşılık görmeyen aşkında sevgilinin uzaktan yüzünü göstermesi, kendisine sadece bakışını çevirmesi bile âşık için bir lütuf yerine geçer. Bu karşılıksız aşkıta, maşukun ortada olmayan varlığının yerini almış hayaliyle yetinmek, teselli olduğu kadar bir olgunluğa yükseliş merhalesi de olur.” (Akün, 2013: 130)

Dolayısıyla sevgilinin zaman zaman gösterdiği ve âşık tarafından lütuf kabul edilen en ufak müteveccih tavırları, âşığın kendisini korku ile ümit arasında bir duyguya mahkûm etmesine neden olmaktadır. Ancak bu aşk, sürekliliğini âşığın bu ikircikli duygusuna borçludur. Âşık için aşk uğruna çekilen hiçbir mihnet, onun için asla bir isyan ve aşktan vazgeçme sebebi değildir. Aksine sevgilinin eziyet ve cefadan vazgeçmesi, âşıktan yüz çevirmesi demek olup aynı zamanda âşık için her ümidin bitmesi demektir. Dolayısıyla buradaki aşkın varlığı, naz ve niyazın sürekliliğine muhtaçtır. Bu sürekli-likte ise kuşkusuz naz niyazın, niyaz da nazın varlığına ihtiyaç duyar. Nas-

rullah Pûrcevâdî işve, naz ve cilvenin dilberlik yapabilme üslubu olduğunu belirtirken (Pûrcevâdî, 1998: 184) Ahmed Gazzâlî “Güzelliğin (hüsn) cilvesi başka, mâşukluğun cilvesi başkadır. Güzelliğin cilvesi aşktan başkasına yüz çevirmez ve başkasıyla ilgisi de yoktur. Ama mâşukluğun, işvenin, edanın ve nazın cilvesine gelince, bunlar âşığın yardımı olmaksızın ayakta duramazlar; onsu olamazlar. Bu yüzden maşuka âşık gereklidir.” (Gazzâlî, 2005: 34) diyerek maşuğun âşığa dolayısıyla nazın niyaza ihtiyacını açıkça ortaya koyar. Aşağıdaki beyitlerde bu durum en güzel şekilde ifadesini bulmuştur:

Egerçi nâzına yârun niyâz olur bâis
Niyâz-ı âşıka da lutf-ı nâz olur bâis
Fehîm-i Kadîm (Üzgör, 1991: 340)

Birbirinden ne aceb hiç cüdâ olmazlar
Bilmezın âşık u maşûk mıdur nâz u niyâz
Şeyhülislam Yahyâ (Kavruk, 2001: 150)

Ne hoşdur hüsn ü aşkun birbiriyle
Nihâni bâzî-i nâz u niyâzi
Fehîm-i Kadîm (Üzgör, 1991: 666)

Ben her ne kadar hasret isem nâzına yârun
Hasretdür o da harf-i niyâza dehenümden
Nâbî (Bilkan, 1997: 911)

Divan şiirinde hâkim ve tipik moral vasıfları; âşığın eziyet, cefa, naz, ilgisizlik ve vefasızlık olan sevgilinin bu niteliklerinin itici gücü, Şeyhülislam Yahyâ'nın aşağıdaki beyitte veciz biçimde ifade ettiği üzere bütün uzuvlarıyla kusursuz olarak idealize edilmiş olan baştan çıkarıcı güzelliğidir:

Her yiri hûb olan güzelün nâzı çoğ olur
Esbâb-ı hüsn sâhibini kâm-rân ider
Şeyhülislam Yahyâ (Kavruk 2001: 85)

Ömer Faruk Akün'ün de belirttiği üzere, divan şiirinin standart sevgili tipini kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

“Kendisini seven insana karşı kendisi de sevgi ve şefkat duyguları ile dolu, aşkın ıstırabını da saadetini de onunla birlikte yaşayan, âşığını mesut etmek isteyen, araya hasret ve ayrılık girdiğinde onun için gözyaşı döken, yahut onunla birlikte olmanın sevincini paylaşan bir sevgili tipi divan şiirinde mevcut olmamıştır. Şairin kendinden bahsettiği lirik şiirde yer almayan böyle bir sevgili, ancak İran ve Türk edebiyatlarının müste- rek aşk mesnevilerinin kadın kahramanları arasında görülebilir.” (Akün, 2013: 132).

Ancak sevgiliden sürekli ayrı kalan, bu yüzden büyük dert ve cefa çeken, sevgiliyi bir an görmeyi en büyük mutluluk sayan âşık bu dertten memnundur. Böyle bir derdin sona ermesini istemez. Nitekim divan şiirinde aşkın ızdırabını en güzel şekilde terennüm eden vuslatsız aşkın müptelası Fuzûlî, neredeyse şiirinin özü mahiyetindeki bu memnuniyetini şu beyitlerde dile getirmiştir:

*Aşk derdiyle hoşem el çek ilâcumdan tabîb
Kılma dermân kim helâküm zehri dermânundadır*
Fuzûlî (Akyüz vd., 1958: 209)

*Derd-i aşkum def'ine zahmet çeker dâim tabîb
Şükr kim olmuş ana zahmet bana râhat nasîb*
Fuzûlî (Akyüz vd., 1958: 158)

*Koyma nâkıs ehl-i derd içre Fuzûlî'ni tabîb
Eyle bir dermân ki derdin ide gün günden ziyâd*
Fuzûlî (Akyüz vd., 1958: 186)

*Aşk derdinden olur âşık mizâcî müstakîm
Âşıkun derdine dermân itseler bîmâr olur*
Fuzûlî (Akyüz vd., 1958: 220)

Âşığın gönlü, sevgilinin nazından duyduğu zevki; aynı duygularla karşılık vermesinde, lütfunda, sevgisinde bulamaz:

*Nâzunda olan hâleti bulmaz dil-i âşık
İtsen ne kadar lutf ile izhâr-ı mahabbet*
Neşâtî (Kaplan, 1996: 99)

*Nâz itmese bir dil-rübâ bî-kadr olur hüsn ü bahâ
Meyl eylemez hâtır ana bî-lezzet olur vashî hem*
Nedîm (Boztepe, 1338-40: 233)

Divan şiirinde yukarıda belirtilen niteliklerle karşımıza çıkan sevgili tipine ilişkin bir önemli husus daha vardır ki o da sevgilinin çok sayıda âşığının olmasıdır. Bu durum, onun âşık tipi karşısındaki tutumunun belirleyicisi olması bakımından önemlidir. Fuzûlî'nin şu beyti bunun en güzel örneklerinden biridir:

*Olur ruhsâruna gün la'lüne gül-berg-i ter âşık
Sana eksük degül gökden iner yirden biter âşık*
Fuzûlî (Akyüz vd., 1958: 276)

Sevgilinin çevresindeki diğer âşıklar, âşık için birer rakiptir. “Rakipler yüzünden sevgilinin yanında hiçbir itibarı kalmamak, onun gözünden düşmek, onu büsbütün kaybetmek âşığın duygularını kemiren azap ve korku-

lardandır. Aşkın diğer halleri gibi bu kıskançlık da tek taraflıdır ve kıskanan sadece âşıktır. Sevgilinin âşığına karşı kıskançlık duyması ise asla söz konusu değildir.” (Akün, 2013: 132) Dolayısıyla divan şiirinde âşık konumundaki şairlerin rakiplere tariz niteliğinde çok sayıda beytini görmek mümkündür. Âşık, içine düştüğü kıskançlık duygusunun şiddetiyle rakipten hep olumsuz sıfatlarla söz etmiştir. Necâtî ve Bâkî'nin şu beyitleri âşık ile rakip ilişkisine örnektir:

*Gel ey gamze kerem eyle rakîb-i pür-fitenden geç
Beni anunla bir itme yâ andan geç yâ benden geç*
Necâtî (Tarlan, 1997: 170)

*Acır isen gel Necâtî derdmende acı kim
Ne leb-i dil-ber nasîb oldu ne halvâ-yı rakîb*
Necâtî (Tarlan, 1997: 161)

*Ruhun bâğın rakîb-i dîv-sîret seyr ider her gün
Yüziünü göremez yıllarca ammâ bunda âdem var*
Bâkî (Küçük, 1994: 139)

*Ayak basmak ne lâzım meclis-i uşşâka ey sûfî
Rakîb-i bed-likâ ile irakdan merhabâ yigdüür*
Bâkî (Küçük, 1994: 215)

Yukarıda ana hatlarıyla tipolojik özelliklerinden söz edilen âşık tipi, şiirde genellikle şairin kendisi olarak karşımıza çıkar çünkü bu edebî geleneğin teşrifatınca,

“Aşk şair için dışında kalınmaz, mutlaka benimsenmesi ve terennüm edilmesi mecburî bir duygudur. Şairin aşk duygusunu şiirine mihver yapması, kendini muhakkak âşık pozisyonunda göstermesi bu edebiyatın uyulması şart olan âdâbındandır. Divan şairliğinin yolu, en başta âşıklık rol ve hüviyetini kabullenişten geçmektedir. Şair isterse başka duygu ve konulardan söz açmayabilir, hayatın başka tezahürlerine ilgisiz kalabilir; fakat şiirlerinde aşkın semtinden geçmeden, aşkı kendi macerası olarak anlatmadan, devamlı surette âşık pozisyonunda görünmeden şair sayılmak, şair sırasına girmek, divan şiiri teşrifatında düşünülebilecek bir şey değildir. Gerçek hayatında bir aşk macerası yaşamamış, hayatına henüz aşk denilen hadise girmemiş olsa da divan şiirinin dünyasına adımını atan kimse daha başından, bütün diğer şairler gibi aşkı ve aşkın ıstıraplarını dile getirmek, kendisinden devamlı söz edeceği bir sevgilisi olmak durumundadır.” (Akün 2013: 127-128)

Burada aşka dair her şey, aşkın etki ve belirtileri, bunlara ilişkin her türlü duygu, düşünce ve davranış hep âşığın ruh hâlleri olarak görülmesine karşılık; sevgili, moral nitelik bakımından neredeyse yalnızca âşığa naz eden,

eziyet eden, acı çektiren yönüyle sınırlı, psikolojik derinlikten uzak, sesi duyulmayan, aşktaki işlevi âşık dolayısıyla gözlemlenen bir tiptir yani bu şiirin okuru, aşkı yine bu edebî geleneğin teşrifatı gereği âşık tipinin temsilcisi konumundaki şairlerin dilinden okur. Ancak divan edebiyatının büyük şairlerinden biri olan Nâbî (ö. 1712); sevgili dilinden yazdığı bir gazelinde, yaygın tutumdan farklı olarak sevgiliyi sevgiliye anlattırmıştır. Nâbî bu gazelde, sevgili tipine ilişkin genel olarak yukarıda değinilen özellikleri, âdeta sevgilinin kendi ağzından bir itiraf şeklinde sunmuştur. Şair, bu tarzın yaygın olmayışı dolayısıyla gazeline “nev-âyin” demiş ve dostlarına hediye mahiyetinde yazdığını belirtmiştir.

Nâbî'nin söz konusu gazeli ve günümüzün Türkçesiyle nesre çevirisi şöyledir:

*Gül-çîn olamaz dest-i temennâ çemenümden
Leb-beste-i nâzam söz alınmaz dehenümden*

“Arzu eli bahçemden gül toplayamaz. Naz yüzünden kapalı olan ağzımdan söz alınmaz.”

*Ol Yûsuf-ı hüsnem ne kadar olsa da ter-dest
Bû-düzd olamaz bâd-ı sabâ pîrehenümden*

“(Tıpkı) güzelliğiyle ünlü Yusuf Peygamber gibiyim. Sabah rüzgârı her ne kadar usta bir hırsız olsa da gömleğimden koku çalamaz.”

*Ol âyîneyem kim göremez tâlib-i vaslum
Bir sûret-i ümmîd ser-â-pây tenümden*

“Öyle bir aynayım ki, bana kavuşmayı isteyen âşık, orada benden (zerre kadar) ümit göremez.”

*Bir tâze nihâlem ki dehânum gibi yokdur
Âlûde-leb-i dâ'îye sîb-i zekanumdan*

“Bir taze fidanım. Yok denecek kadar küçük ağzım gibi, çene elmama (elmaya benzer çene çukuruma) dudağını dokundurmuş kimse yoktur.”

*Mümkin mi ham-ı zülfüme bend olmaya uşşâk
Âhû-yı sabâ reste degülken resenümden*

“Misk ceylanına¹ benzeyen sabah rüzgârı bile ipimden (saçlarımdan) kurtulamamışken (saçlarımin arasına hapsolmüşken), âşıkların saçlarımin kıvrımlarına bağlanmaması (âşık olmaması) mümkün mü?”

*Uşşâkı helâk eylemege hançer-i hûbân
Fursat mı bulur gamze-i hâtır-şikenümden*

1 Misk ahusu: Göbeğinden misk (güzel koku) elde edilen bir tür ceylan

“Güzellerin hançeri âşıkları yok etmek için gönül inciten bakışından fırsat mı bulur? (fırsat bulamaz.”

*Dil-ber deheninden bu nev-âyîn gazel olsun
Nâbî yine yârâna hediye suhanumdan*

“Ey Nâbî! Gönül alan sevgilinin ağzından yazdığım bu yeni tarz gazel, benden dostlara armağan olsun.”

Nâbî (Bilkan, 1997: 934)

Nâbî'nin bu ilginç gazelinde kendisini anlatan sevgili de âşığın arzularına cevap vermeyen, nazı yüzünden ağzından tek bir söz alınamayan, son derece güzel, rüzgârın bile tenine değip kokusunu alamadığı, vuslata dair hiçbir umut vermeyen ve kimsenin öpemediği, âşıkların saçlarına gönül bağladıkları, gönül incitici bakışlarıyla ulaşılmaz bir sevgilidir.

Kaynaklar

- AKÜN, Ömer Faruk (2013), *Divan Edebiyatı*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- AKYÜZ, Kenan ve diğerleri (1958), *Fuzuli-Türkçe Divan*, İş Bankası Yayınları, Ankara.
- BILKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî Divânı*, 2 C., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- BOZTEPE, Halil Nihat (1338-40), *Nedîm Divanı*, İkdâm Matbaası, İstanbul.
- GAZZÂLÎ, Ahmed (2005), *Aşkım Halleri (Sevânihu'l-Uşşâk)*, Türkçesi: Turan KOÇ, M. ÇETINKAYA, Gelenek Yayıncılık, İstanbul.
- İPEKTEN, Haluk (1970), *Naili-i Kadim Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, Mahmut (1996), *Neşâti Divanı*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- KAVRUK, Hasan (2001), *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı (Tenkitli Metin)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Divânı (Tenkitli Basım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- PÜRCEVÂDÎ, Nasrullah (1998), *Can Esintisi (İslâm'da Şiir Metafiziği)*, Çeviren: Hicabi KIRLANGIÇ, İnsan Yayınları, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat (1997), *Necati Beg Divanı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ÜZGÖR, Tahir (1991), *Fehîm-i Kadîm: Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.